

ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНІВ ЗБАЛАНСОВАНOSTІ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ТА ЇЇ РЕГІОНІВ

Одним з важливих аспектів наукового забезпечення практичного переходу до збалансованого розвитку є обґрунтування і розробка критеріїв визначення рівня його збалансованості, які мають дати можливість порівняти рівні збалансованості окремих країн та їх регіонів, визначити чинники, які стоять на заваді переходу до цього розвитку та розробити рекомендації щодо їх подолання. Встановлення за допомогою цих критеріїв певних якісних та кількісних параметрів збалансованості розвитку потребує розробки відповідних окремих та інтегральних індикаторів.

Збалансованість розвитку суспільства і рівновагу його взаємовідносин з природою визначають, зокрема, такі чинники як: масштаби використання людством природних ресурсів для забезпечення потреб населення і господарства, характер і напрямки практичного використання природно-ресурсного потенціалу; рівень природоємності виробництва і зумовлений ним ступінь антропогенного впливу на навколишнє природне середовище; особливості динаміки демографічних процесів; забезпеченість народонаселення основними природними ресурсами, життєво необхідними компонентами та якісними умовами навколишнього природного середовища; вибір та узгодження довготривалих цілей суспільного розвитку, узгодження національних інтересів окремих країн у сфері взаємовідносин з природою на основі розуміння спільної відповідальності людства за стан і якість природи Землі, збереження життя на планеті.

Певною мірою окремі з цих чинників враховує інтегральний економіко-географічний індекс збалансованості розвитку. Його побудовано на основі розрахунків восьми окремих індексів, кожен з яких розраховано на базі декількох змінних. (В подальшому можливе удосконалення показника).

Загальна формула розрахунків індексу збалансованості розвитку має вигляд:

$$I_{зр} = \frac{(I_{жн} \cdot I_{в} \cdot I_{знт} \cdot I_{зпр}) + 0,5 \cdot (I_{кв} + I_{ін})}{(I_{дн} + I_{прв})}, \text{ де:}$$

$I_{зр}$ – інтегральний індекс збалансованості розвитку; $I_{жн}$ – індекс життєстійкості населення; $I_{в}$ – індекс виробництва ВВП (для регіонів України – ВДВ; де: ВВП – валовий внутрішній продукт, ВДВ – валова додана вартість) в розрахунку на одного жителя; $I_{знт}$ – індекс забезпеченості населення ресурсами території; $I_{зпр}$ – індекс забезпеченості ресурсами навколишнього природного середовища; $I_{кв}$ – індекс капіталовкладень (інвестицій в основний капітал); $I_{ін}$ – індекс інвестицій; $I_{дн}$ – індекс демографічного навантаження; $I_{прв}$ – індекс природоємності ВВП (для регіонів України - ВДВ).

До розрахунку $I_{зр}$ можна було б застосувати і значно більшу

кількість показників. Зокрема, не включено показники по таких важливих параметрах, як сума зовнішнього боргу, показники щодо імпорту енергоресурсів, рівня забезпеченості енергоресурсами, корисними копалинами загалом і їх окремими видами тощо. Також не було включено до розгляду показники, котрі характеризують важливі фізико-географічні аспекти збалансованості.

Розроблений індекс більшою мірою придатний для дослідження на глобальному і регіональному рівнях.

Запропонований показник не слід розглядати, як такий, що характеризує кількісні параметри розвитку по якомусь одному із трьох його основних напрямків – економічному, екологічному, соціальному. Він, на нашу думку, дає можливість тільки визначити основні характеристики збалансованості розвитку: забезпеченості населення природними ресурсами (Ізнт та Ізпр); економічного та соціального розвитку (Ів, Ікв, Іін); окремих показників стану населення (Іжн); антропогенного тиску на навколишнє природне середовище (Ідн); рівня природоємності виробництва (Іпрв).

Застосування інтегрального показника ЗР дозволило визначити і порівняти рівні збалансованості розвитку України та 142 інших країн і територій та світу загалом. Дані по деяких з цих країн подано у таблиці 1.

Як показали розрахунки, Україна, на жаль, посідає 131 місце серед 143 країн і територій, по яких була достатня кількість статистичних даних для розрахунку індексу.

До числа головних факторів, що зумовлюють проблеми переходу України до збалансованого розвитку, входять:

1. Високий рівень антропогенного навантаження на територію та значне забруднення навколишнього природного середовища.

2. Незбалансована структура економіки, в якій надмірну частку займають природоємні галузі.

3. Незбалансована структура економіки, в якій надмірну частку займають природоємні галузі.

4. Нерівномірність територіальної концентрації виробництва.

5. Загальне (в т. ч. інноваційне, технологічне і технічне) відставання і недостатній рівень конкурентоздатності економіки,

6. негативні тенденції в характері міжнародної економічної спеціалізації України.

7. Дефіцит, нерівномірний розподіл в межах території та нераціональне використання окремих видів природних ресурсів.

Таблиця 1. Рівень збалансованості розвитку окремих країн світу, 2000 р.

Ранг	Світ, країни	Іжн	Ів	Ізнт	Ізпр	Ікв	Іін	Ідн	Іпв	Ізр
	Світ	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,000
1	Австралія	1,53	3,91	18,25	7,14	0,26	0,29	0,29	0,8	715,412
2	Канада	1,34	4,3	14,66	8,3	0,1	1,17	0,18	0,9	649,763
12	США	1,16	6,72	1,55	1,52	0,93	1,37	0,59	1,03	12,047
25	Франція	1,18	4,23	0,42	0,94	3,66	10,4	1,22	0,93	4,186
47	Латвія	0,68	0,56	1,23	1,55	0,75	0,46	0,61	1,02	0,817
50	Естонія	0,73	0,69	1,46	1,68	0,76	0,71	0,45	2,08	0,779
53	Росія	0,6	0,33	5,31	3,18	0,3	0,14	0,2	4,8	0,713
58	Словаччина	0,99	0,68	0,41	1,29	1,6	1,54	1,22	1,8	0,638
59	Угорщина	0,69	0,88	0,42	0,48	1,94	0,8	1,26	1,14	0,622
61	Білорусь	0,67	0,58	0,94	0,99	2,07	0,03	0,6	1,72	0,608
62	Литва	0,89	0,57	0,8	0,99	1,54	0,32	0,65	1,9	0,522
71	Польща	0,99	0,79	0,38	0,68	0,78	0,96	1,33	1,82	0,340
86	Румунія	0,87	0,32	0,48	0,58	0,85	0,24	1,08	2,2	0,190
112	Молдова	0,83	0,04	0,36	0,18	0,36	0,82	1,41	6,85	0,072
131	Україна	0,62	0,12	0,55	0,32	0,34	0,12	1,06	8,7	0,025

Так, за окремими підрахунками, загальний рівень природоємності економіки України перевищував середньосвітовий рівень у 8,7 рази.

Дослідження за аналогічною методикою, проведені на рівні регіонів України, дали можливість з'ясувати і проаналізувати територіальні відмінності у рівні збалансованості розвитку в країні.

Серед групи областей з низьким рівнем збалансованості розвитку слід відзначити Дніпропетровську, Донецьку та Луганську. Зазначені області сьогодні потребують особливо значних структурних змін у виробництві, особливої уваги вимагає соціальна сфера і питання адаптації до нових економічних умов населення регіону, його перекваліфікації та працевлаштування. До регіонів з низьким рівнем збалансованості розвитку також належать Кіровоградська і Вінницька області.

Результати досліджень свідчать про несприятливі, в цілому, передумови переходу України до збалансованого розвитку. Однак, незважаючи на всю складність ситуації, в якій сьогодні знаходиться наша країна, вона має потенціал ресурсів, мобілізація якого може забезпечити зміну ситуації на краще.

Серед внутрішніх ресурсів забезпечення ЗР України ми вважаємо за доцільне виділити наступні основні компоненти: населення; територія; природно-ресурсний потенціал; географічне положення; соціально-економічний потенціал; науково-технічний потенціал; культурно-історичний потенціал.

Кожен із зазначених компонентів має своє значення як можлива складова, використання якої дасть змогу забезпечити перехід країни до моделі збалансованого розвитку. Оцінка співвідношення кожного з них є завданням досить складним. Однак, на нашу думку, найбільш важливими є перші два із перерахованих компонентів.

На сьогоднішній день саме народ України є головним чинником, який повинен забезпечити перехід країни до збалансованого розвитку. Цьому заважають несприятлива демографічна структура населення та зменшення його чисельності, високі показники захворюваності, значний механічний відтік населення за кордон, низький життєвий рівень, погане соціальне забезпечення, втрата соціальних орієнтирів та необхідність перекваліфікації, пошуку місця працевлаштування і зміни професії для багатьох громадян України.

Зазначені аспекти мають стати предметом спеціальних досліджень в рамках суспільно-географічного вивчення проблематики ЗР. Високий рівень освіченості громадян України - фактор, який є досить важливим для забезпечення переходу країни до збалансованого розвитку. Цей фактор поки що не втрачено, однак і не оцінено належним чином. Він дає змогу здійснювати швидко і в короткі терміни кардинальні структурні зміни в економіці країни, здійснювати інноваційні технологічні перетворення, не залучаючи значної кількості іноземних спеціалістів. Саме завдяки високому освітньому рівню та наявності значної кількості фахівців з високим рівнем кваліфікації (в т.ч. - у таких галузях, як інформаційні технології, високотехнологічні галузі промислового виробництва тощо) Україна може розраховувати на те, щоб зайняти місце серед провідних економічно розвинутих країн світу (реальність цього залежить від того, наскільки держава та її інститути зможуть реалізувати зазначений потенціал).

Наступним ресурсом, котрий виступає як одна із основ забезпечення збалансованого розвитку України, є її територія. Збереження недоторканості і територіальної цілісності, суверенітету українського народу на власній території є одним з обов'язкових чинників забезпечення збалансованого розвитку країни. В нинішніх умовах це завдання ускладнюється внаслідок посилення дії зовнішніх чинників, котрі визначають розвиток економічних процесів, хід соціального розвитку, уніфікують і взаємопов'язують розвиток окремих країн як складових єдиної світової спільноти. Однак, доти, доки всі провідні країни світу будуть визначати домінанту власних національних інтересів над загальнолюдськими і, відповідно, будувати на цій основі свою політику, зазначене завдання буде в числі пріоритетних серед завдань досягнення ЗР.

Природно-ресурсний потенціал території нашої країни також є чинником, що може бути використаний для переходу до збалансованого розвитку. Однак в контексті забезпечення цього, при загальному значному обсязі і різноманітті компонентної структури ПРП нашої країни має низку особливостей, що не сприяють забезпеченню збалансованого розвитку на його основі. Серед них:

1. Загальний дефіцит окремих компонентів природних ресурсів - паливно-енергетичних, водних, лісових тощо.

2. -Незбалансований характер ПРП України, зокрема: - дефіцит у складі потенціалу паливно-енергетичних ресурсів достатніх за обсягами і придатних до експлуатації ресурсів нафти та газу, що гальмує розвиток економіки країни загалом, і є фактором, що зумовлює появу проблем соціального та екологічного порядку; - можливості використання потужного потенціалу земельних ресурсів для потреб сільськогосподарського виробництва звужуються внаслідок проблем із забезпеченням водними ресурсами; - дефіцит водних ресурсів створює проблеми для комплексного міжгалузевого освоєння території України і її природно-ресурсного потенціалу.

3. Значний ступінь антропогенної освоєності ПРП країни загалом та виснаження і деградації внаслідок цього його окремих компонентів. Це, зокрема, стосується земельних ресурсів, що зазнали надмірного антропогенного, насамперед, сільськогосподарського освоєння; лісових ресурсів, потенціал яких за історично тривалий час освоєння був суттєво звужений; потенціалу паливно-енергетичних ресурсів, в складі якого найбільш придатні до освоєння родовища нафти та газу були використані протягом другої половини ХХ століття.

4. Деградація і погіршення якості окремих компонентів природно-ресурсного потенціалу внаслідок нераціонального використання, освоєння не за найбільш придатними напрямками. Йдеться, насамперед, про потенціал рекреаційних, лісових ресурсів.

5. Зменшення потенційних можливостей використання практично всіх компонентів природно-ресурсного потенціалу значних за площею регіонів України, що постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.

Виходячи з цього, слід зазначити, що Україна має незначні природні ресурси забезпечення збалансованого розвитку. Це зумовлює необхідність особливо виважених підходів до освоєння і господарського використання ПРП країни. Як основні ресурси забезпечення ЗР слід назвати земельні та рекреаційні, окремі види корисних копалин.

Географічне положення України є окремим важливим ресурсом забезпечення потреб збалансованого розвитку країни. Ми розглядаємо його в числі ресурсів внутрішнього порядку, однак, воно може бути віднесене і до зовнішніх ресурсів, оскільки його особливості та значення в геополітичному та гео економічному плані залежать і від зовнішніх чинників і від внутрішніх економічних, соціальних та екологічних параметрів, які має та може набути Україна.

Географічне положення України в контексті збалансованого розвитку країни не можна оцінювати однозначно. На сьогоднішній день Україна лише незначною мірою використовує своє досить вигідне географічне положення, гігантський транзитний потенціал. Слід відзначити певне зменшення його значення внаслідок тривалих кризових процесів в економіці країни, невизначеності стратегії зовнішньоекономічної і зовнішньополітичної орієнтації та інтеграції

України. Однак, в разі ефективного використання, географічне положення може сприяти переходу України до ЗР.

Соціально-економічний потенціал є наступним чинником збалансованого розвитку країни. Незважаючи на нинішній кризовий стан багатьох галузей економіки України, значний рівень зношеності основних виробничих засобів, в країні є низка виробництв, котрі можуть бути конкурентоспроможними на міжнародних ринках.

З соціально-економічним тісно пов'язаний науково-технічний потенціал, яким до цього часу продовжує володіти Україна. До нього входять нароби в багатьох галузях наукового знання, отримані протягом багатьох десятиліть.

Ще одним з ресурсів ЗР країни є культурно-історичний потенціал, накопичений протягом розвитку українського народу. Йдеться і про досвід природокористування, насамперед, досвід землеробства, історично вироблені традиції щодо бережного ставлення до природи, використання і збереження її ресурсів. Значною мірою саме відмовою від урахування цього досвіду пояснюються суттєві екологічні проблеми в межах території України, що виникли і загострилися протягом минулого століття. Тому в числі завдань переходу країни до збалансованого розвитку, є відновлення історично сформованих в Україні традицій і досвіду природокористування, адаптованих до вимог сьогодення.

Серед основних проблем розвитку регіонів України, які потрібно вирішити для переходу країни до ЗР слід назвати:

- забезпечення узгодженого соціально-економічного розвитку регіонів та узгодженого міжрегіонального використання і обміну природними ресурсами країни як основи оптимізації територіальної організації суспільства та його взаємодії з природою в межах території України;

- досягнення оптимального рівня соціально-економічного розвитку регіонів, яке має здійснюватись на основі врахування природних, природно-ресурсних, історичних особливостей кожного з них;

- стабілізацію і поліпшення екологічної ситуації в найбільш проблемних регіонах;

- забезпечення особливо дбайливого підходу до господарського освоєння найбільш цінних в рекреаційному відношенні регіонів,

- забезпечення належного рівня екологічної безпеки в регіонах як основи її забезпечення в країні загалом;

- вирівнювання показників інвестиційної привабливості окремих регіонів, пріоритетне спрямування інвестицій в інноваційні проекти. Створення умов для залучення іноземних інвестицій потребує забезпечення стабільного нормативно-правового поля та загальної економічної і політичної стабільності у державі. Залучення іноземних інвестицій в Україну також вимагає особливо виважених підходів до регулювання порядку користування найголовнішим стратегічним природним багатством України - її земельними ресурсами.;

- надання регіонам більших повноважень у сфері розробки і реалізації програм соціально-економічного розвитку при одночасному

додержанні принципу узгодження розвитку регіонів як елементів реалізації стратегії збалансованого розвитку країни в цілому.

Виконання зазначеного завдання потребує вдосконалення багатьох аспектів взаємовідносин центра і регіонів, зокрема, - податкових, бюджетних тощо;

- розширення прав регіонів щодо здійснення самостійної зовнішньоекономічної діяльності;

- розвиток співробітництва прикордонних регіонів з регіонами країн - сусідів, реалізацію спільних економічних, природоохоронних, соціальних проєктів, вирішення існуючих проблем, які заважають розвитку прикордонних регіонів України та повномасштабній реалізації загальнонаціональних інтересів в їх межах.

- створення і забезпечення ефективної діяльності системи моніторингу процесів економічного, соціального та екологічного розвитку регіонів та країни в цілому.

